

REPRESJE APARATU BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO W LATACH 1944–1956

Śledztwa w sprawie zbrodniczej działalności wojewódzkich i powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego z lat 1944–1956 prowadzone przez Oddziałowe Komisje Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu wskazują na potrzebę opracowania wykazu niektórych przynajmniej aktów normatywnych dotyczących działalności aparatu bezpieczeństwa w tym okresie.

Chodzi przede wszystkim o akty normatywne wytworzone w: Resorcie Bezpieczeństwa Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (funkcjonującym od lipca do 30 grudnia 1944 r.), a następnie Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (powołanym ustawą Krajowej Rady Narodowej z dnia 31 grudnia 1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej) oraz będącym sukcesorem tego Ministerstwa Komitecie do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (istniejącym od 14 grudnia 1954 r. do 27 listopada 1956 r.).

Chociaż kompetencje i zakres działania Resortu Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego nie zostały określone aktami prawnymi rangi ustawowej, tworzono w nich akty normatywne, nadając im formę rozkazów, zarządzeń, okólników czy też wytycznych. Akty te odnosiły się także do pracy pionu śledczego centralnych organów resortowych i podległych im struktur terenowych.

Prezentowany wykaz aktów normatywnych zawiera dokumenty źródłowe wytworzone w latach 1944–1956, odnoszące się, najogólniej rzecz ujmując, do pracy śledczej aparatu bezpieczeństwa publicznego, a w tym taktyki i metodyki prowadzenia śledztw, zwłaszcza przesłuchań.

Akty te również dokumentowały prowadzone czynności procesowe określone przepisami obowiązującego wówczas nowelizowanego kodeksu postępowania karnego¹.

Niejednokrotnie też – jak wynika z dostępnych obecnie dokumentów archiwalnych – kierownictwo resortowe przypominało w trakcie różnych narad i odpraw służbowych swoim podwładnym funkcjonariuszom aparatu bezpieczeństwa publicznego o istniejących i mających powszechnie obowiązywać ich aktach normatywnych, a wśród nich chociażby wymienionych w prezentowanym wykazie². Najczęściej czynił to kierujący aparatem bezpieczeństwa publicznego od początku jego powstania Stanisław Radkiewicz³. Warto więc, by prowadzący obecnie śledztwa prokuratorzy Oddziałowych Komisji zaliczyli – w zależności od uzasadnionej potrzeby – zaprezentowane akty normatywne w poczet dowodów, które mogłyby w interesujący i przydatny sposób poszerzyć materiał dowodowy dający podstawę – w śledztwach w sprawie zbrodniczej działalności funkcjonariuszy wojewódzkich i powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego – do pełnego wyjaśnienia wszystkich okoliczności związanych z tymi sprawami. Jest to konieczne dla uzyskania celu śledz-

twą, o jakim mowa w art. 45 ust. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Pozyskiwaniu owych aktów normatywnych dla śledztw nie mogą, jak się wydaje, stać na przeszkodzie te wszystkie utrudnienia, które łączą się z przejmowaniem przez Instytut Pamięci Narodowej zasobów archiwalnych od dotychczasowych ich dysponentów.

Warto też pamiętać, że dokumenty te tworzone w latach, w których represyjność aparatu bezpieczeństwa publicznego była bardzo wysoka, co wiązało się nie tylko ze skalą stosowanych w latach 1944–1956 aresztowań⁴, ale także ze stale poszerzonym obszarem penetracji i kontroli ze strony aparatu bezpieczeństwa różnych dziedzin życia publicznego w Polsce⁵.

Prezentowane akty normatywne, mające unaocznić „praworządność” działania aparatu bezpieczeństwa publicznego, przywoływane niejednokrotnie w trakcie narad i odpraw służbowych jako punkt odniesienia dla bieżącej pracy śledczej funkcjonariuszy, wymagają jednakże weryfikacji przez wypowiedzi kierujących resortem, którzy te dokumenty tworzyli lub sygnowali. Wypowiedzi te odzwierciedlają bowiem faktyczne intencje, mentalność i horyzonty myślowe kierownictwa służby bezpieczeństwa. Stanisław Radkiewicz niejednokrotnie powtarzał, że „w ogniu coraz ostrzejszej walki klasowej” zadaniem aparatu bezpieczeństwa miało być „bicie wroga klasowego”. Walkę klasową toczono więc także za pomocą prowadzonych śledztw. Cel i charakter tych śledztw został określony przez Radkiewicza jasno: „Nie chodzi więc o to, aby wszecz bić, lecz chodzi o to, aby w cel bić”⁶.

Podczas wspólnej konferencji prokuratorów wojewódzkich z udziałem przedstawicieli Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 19 grudnia 1950 r. określono rolę aparatu bezpieczeństwa publicznego i prokuratury w walce z wrogiem klasowym oraz cele i zadania, jakie w tej walce mają osiągać śledztwa. „Zadaniem bezpieczeństwa publicznego jest bić wroga – zadaniem zaś prokuratora jest dopilnowanie praworządności rewolucyjnej. Każdy z tych organów ma swoje metody pracy”⁷ – to teza dyrektora Departamentu Śledczego MBP Józefa Różańskiego⁸. Tezę tę uzupełnił prokurator generalny RP Stefan Kalinowski⁹, stwierdzając, że „[...] nadzór prokuratorów nad śledztwami prowadzonymi przez organa bezpieczeństwa publicznego winien być wzmocniony, oparty na pomocy i ścisłej współpracy, gdyż wiąże nas jeden wspólny cel i jeden kierunek – linia Partii”¹⁰. To więc partia wskazywała funkcjonariuszom aparatu bezpieczeństwa i prokuratorom, kto jest aktualnym wrogiem klasowym. Oficerowie śledczy zaś i prokuratorzy, będący funkcjonariuszami organów państwa, mającymi w jego imieniu spełniać podstawowe funkcje egzekucyjne wobec obywateli tego państwa, będące gwarancją praworządności, realizowali tylko te zadania.

Tak więc zarysowana już latem 1948 r. teza „o zaostrzeniu się walki klasowej” została – jak wynika z przytoczonych powyżej dokumentów – w sposób zdecydowany i dosyć szybko przełożona na działania represyjne aparatu bezpieczeństwa publicznego. W tej sytuacji tworzone w kierownictwie tego aparatu akty normatywne, odnoszące się do działalności śledczej, wydają się interesującym źródłem informacji o funkcjonowaniu organów bezpieczeństwa w latach 1944–1956.

¹ Kodeks postępowania karnego, nowelizowany w l. 1949 i 1950 r., jednolity tekst z 20 lipca 1950 r.: Dz.U. z 1950 r., nr 40, poz. 364.

² Por. *Przemówienie ministra BP Stanisława Radkiewicza na temat zadań aparatu bezpieczeństwa publicznego w świetle uchwał VI Plenum KC (marzec 1951 r.)* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950–1952, taktyka, strategia, metody*, Warszawa 2000, s. 76–77.

³ Stanisław Radkiewicz (1903–1987), działacz komunistyczny, od 1925 r. w KPP, w czasie wojny zastępca sekretarza Centralnego Biura Komunistów Polskich w ZSRR, od lipca 1944 do grudnia 1954 r. minister bezpieczeństwa publicznego, a następnie do 1956 r. minister PGR, poseł do KRN i do Sejmu, w 1957 r. wykluczony z PZPR jako współodpowiedzialny za zbrodnie komunistyczne.

⁴ Por. P. Majer, *Aparat bezpieczeństwa publicznego a organy wymiaru sprawiedliwości – element współpracy [w:] Przesłanki sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, pod. red. W. Kuleszy i A. Rzeplińskiego, Warszawa 2000, s. 475 i n. P. Majer odnosi się do przyjmowanej liczby 243 066 osób, aresztowanych w latach 1944–1956 przez aparat bezpieczeństwa i przekazanych następnie wymiarowi sprawiedliwości, słusznie zakładając, że liczba osób represjonowanych przez aparat bezpieczeństwa była z całą pewnością znacznie wyższa.

⁵ *Instrukcja nr 1 ministra bezpieczeństwa publicznego z dnia 21 stycznia 1949 roku „o rejestracji i sprawdzaniu elementu przestępczego i podejrzanego w kartotekach ogólnych powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego, wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego oraz Kartotece Centralnej Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego”* [w:] A. Kochański, *Polska 1944–1991, informator historyczny*, t. I, Warszawa 1996, s. 262. Instrukcja stworzyła 25 kategorii obywateli i członków ich rodzin podlegających rejestracji i inwigilacji; do początku 1955 r. zarejestrowano około 10 mln osób. Por. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL, 1944–1990*, Warszawa 1997, s. 49.

⁶ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950–1952*, op. cit., s. 90.

⁷ Archiwum Akt Nowych (AAN), zespół Prokuratura, teczka nr 1555 s. 5.

⁸ Józef Różański (1907–1981), przedwojenny adwokat i działacz komunistyczny, od 1944 do marca 1954 r. pełnił różne funkcje w MBP, w tym w latach 1947–1954 aż do odwołania był dyrektorem Departamentu Śledczego. Po odwołaniu z MBP aresztowany i w 1957 r. skazany na 15 lat więzienia.

⁹ Stefan Kalinowski (1907–1983), zecer, działacz komunistyczny, w latach 1946–1950 pełnił kierownicze funkcje w Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciem i Szkodnictwem Gospodarczym, a w latach 1950–1956 pełnił funkcję Prokuratora Generalnego RP.

¹⁰ AAN, zespół Prokuratura, teczka 1555, s. 1.

WYKAZ

niektórych aktów normatywnych dotyczących działalności aparatu bezpieczeństwa w latach 1944–1956

1. Rozkaz nr 5 Kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego PKWN z 30 listopada 1944 r. wprowadzający „Instrukcję o trybie postępowania przez władze bezpieczeństwa” (Archiwum UOP, zespół akt normatywnych). Uchylony 1 lutego 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
2. Okólnik nr 34 Dyrektora Departamentu Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 8 marca 1945 r. zakazujący bicia więźniów (Archiwum Centralnego Zarządu Zakładów Karnych). Uchylony 10 marca 1948 r. (ACZZK).
3. Rozkaz nr 19 Ministra Bezpieczeństwa Publicznego z 15 maja 1945 r. *W sprawie dopuszczania czynów bezprawnych przez funkcjonariuszy bezpieczeństwa publicznego i MO w stosunku do osób zatrzymanych* (AUOP, akta normatywne). Uchylony 1 lutego 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
4. Rozkaz nr 21 MBP z 18 maja 1945 r. o bezzasadnym przetrzymywaniu w więzieniach i obozach pracy przez wojewódzkie i powiatowe urzędy bezpieczeństwa publicznego osób bez sankcji prokuratorskiej (AUOP, akta normatywne). Kolejne rozkazy w tej sprawie z 28 lipca, 12 i 15 września 1945 r. (AUOP, akta normatywne), uchylone 1 lutego 1955 r. (AUOP, akta normatywne).

5. Zarządzenie nr 11 MBP z 30 maja 1945 r. do kierowników wojewódzkich i powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego w sprawie „niezwłocznego zwolnienia z aresztów i więzień byłych żołnierzy AK, którzy nie brali udziału w walce z Rządem Tymczasowym RP” (AUOP, akta normatywne), załącznik z 1 czerwca 1945 r. *Zwalnianym do wiadomości (1944–1948. Z historii walk o utrwalenie władzy ludowej. Dokumenty*, pod red. J. Zabawskiego, Warszawa 1979, poz. 22).
6. Zatwierdzona przez MBP 11 czerwca 1945 r. *Instrukcja w sprawie regulaminu więziennego* uzupełniana 4 grudnia 1945 r., 22 stycznia i 19 lipca 1946 r., 10 marca 1948 r. i 24 września 1952 r. (ACZZK). Uchylona 21 października 1955 r. (ACZZK).
7. Okólnik nr 9 MBP z 12 czerwca 1945 r. *O przeprowadzeniu akcji likwidacji band* (AUOP, akta normatywne), który upoważniał do rozstrzeliwania na miejscu, bez sądu, „bandytów i dywersantów złapanych z bronią w ręku”. Uchylony 1 lutego 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
8. Rozkaz nr 81 MBP z 15 grudnia 1945 r. *O wzmocnieniu walki z bandytyzmem* (AUOP, akta normatywne). Uchylony 1 lutego 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
9. Rozkaz nr 18 MBP z 8 marca 1946 r. o wprowadzeniu w życie *Instrukcji tymczasowej o karach dyscyplinarnych i Instrukcji o postępowaniu w sprawach wykroczeń i występków służbowych oraz przestępstw popełnionych przez funkcjonariuszy bezpieczeństwa publicznego* (AUOP, akta normatywne). Uchylony 23 czerwca 1949 r. (AUOP, akta normatywne).
10. Okólnik nr 48 MBP z 25 lipca 1946 r. „w sprawie ścigania osób okazujących pomoc bandytom” (AUOP, akta normatywne). Uchylony 1 lutego 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
11. Rozkaz nr 74 MBP z 27 lipca 1946 r. o wprowadzeniu w życie *Instrukcji o postępowaniu organów bezpieczeństwa publicznego w wypadku śmierci osób zatrzymanych* (AUOP, akta normatywne), uzupełniony 30 października 1950 r. (AUOP, akta normatywne). Uchylony 3 stycznia 1958 r. (Dziennik Urzędowy MSW z 1958 r., nr 1, poz. 1).
12. Pismo ogólne Ministra Sprawiedliwości z 10 września 1946 r. „W sprawie dostarczania więźniom żywności” (ACZZK). Uchylone 12 sierpnia 1955 r. (ACZZK).
13. Obwieszczenie MBP z 3 kwietnia 1947 r. o ściganiu „przy pomocy wszystkich środków dostępnych władzom bezpieczeństwa publicznego i karaniu z całą surowością prawa” wszystkich, którzy nie ujawnią się do 25 kwietnia 1947 r. zgodnie z ustawą amnestijną 22 lutego 1947 r. („Głos Ludu” z 4 kwietnia 1947 r., nr 93, s. 1).
14. Rozkaz nr 63 MBP z 1 sierpnia 1947 r. *W sprawie walki z bandytyzmem* (AUOP, akta normatywne). Uchylony 21 kwietnia 1956 r. (AUOP, akta normatywne).
15. Rozkaz karny nr 28 MBP z 11 czerwca 1949 r. przeciw stosowaniu niedozwolonych metod w śledztwie (AUOP, akta normatywne).
16. Okólnik nr 11 MBP z 6 marca 1946 r. o bezwarunkowym i należyтым wykonywaniu nakazów zwolnienia więźniów (AUOP, akta normatywne). Uchylony 1 lutego 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
17. Rozkaz karny nr 020 MBP z 12 kwietnia 1950 r. w związku ze stosowaniem „niedozwolonych metod śledztwa wobec osób zatrzymanych w WUBP w Bydgoszczy w I połowie 1949 r.” (AUOP, akta normatywne).
18. Zarządzenie nr 010 MBP z 24 lutego 1951 r. w związku z tym „że w dalszym ciągu mają miejsce wypadki bicia i znęcania się nad aresztowanymi” (AUOP, akta normatywne). Uchylony 3 stycznia 1958 r. (Dziennik Urzędowy MSW z 1958 r., nr 1, poz. 1).
19. Zarządzenie nr 040 MBP z 12 lipca 1951 r. w związku „z karygodnymi wyczynami, które stale towarzyszą nadużyciu władzy przez funkcjonariuszy bezpieczeństwa publicznego” (AUOP, akta normatywne). Uchylony 13 czerwca 1956 r. (AUOP, akta normatywne).
20. Tymczasowy regulamin z 3 marca 1949 r. obowiązujący w aresztach podległych Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego (AUOP, akta normatywne). Uchylony 7 grudnia 1954 r. (AUOP, akta normatywne).

21. Instrukcja nr 7 MBP z 19 kwietnia 1949 r. *W sprawie konwojowania więźniów i aresztowanych, doprowadzania z aresztów wewnętrznych oraz warunków, w jakich winno odbywać się przesłuchanie* (AUOP, akta normatywne). Uchylona 3 stycznia 1958 r. (Dz.U. MSW z 1958 r., nr 1, poz. 1).
22. Rozkaz nr 05 MBP z 3 marca 1954 r. *W sprawie stosowania bezprawnych metod w śledztwie* (w tym tak zwanego konwejeru, dopuszczającego możliwość przesłuchiwanie przez kilkadziesiąt godzin bez przerwy), zawierający zlecenie prowadzenia „wnikliwego i obiektywnego śledztwa” (AUOP, akta normatywne). Uchylony 10 maja 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
23. Zatwierdzony przez MBP 12 marca 1954 r. *Regulamin aresztów wewnętrznych urzędów bezpieczeństwa publicznego* (AUOP, akta normatywne). Uzupełniony 22 listopada 1954 r., zmieniony 15 czerwca 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
24. Rozkaz nr 014 MBP z 21 maja 1954 r. o wprowadzeniu *Regulaminu dyscyplinarnego funkcjonowania bezpieczeństwa publicznego* (AUOP, akta normatywne). Uchylony 3 stycznia 1958 r. (Dz.U. MSW z 1958 r., nr 1, poz. 1).
25. Okólnik nr AC–R–421 MBP z 26 maja 1954 r. *O konieczności wznowienia postępowania na korzyść niesłusznie skazanego, w wypadku ujawnienia faktycznego sprawcy dokonanego przestępstwa* (AUOP, akta normatywne). Uchylony 3 stycznia 1958 r. (Dz.U. MSW z 1958 r. nr 1, poz. 1).
26. Pismo Prokuratury Generalnej PRL do prokuratury wojewódzkiej z 31 maja 1954 r. w sprawie „bezwzględного zwolnienia tymczasowo aresztowanych, w przypadku ustania przyczyny aresztowania” (Archiwum Akt Nowych, zespół Prokuratury Generalnej).
27. Zarządzenie nr 051 MBP z 19 sierpnia 1954 r. *O zaniechaniu ścigania karnego i aresztowań osób ujawnionych na podstawie ustawy amnestyjnej z 22 lutego 1947 r. za przestępstwa popełnione do chwili ujawniania się bez względu na to, czy zostały one podane przez ujawniającego się w ankiecie amnestyjnej* (AUOP, akta normatywne). Uchylone 3 stycznia 1958 r. (Dz.U. MSW z 1958 r., nr 1, poz. 1).
28. Zarządzenie nr 054 MBP z 8 września 1954 r. *W sprawie konieczności uzyskania sankcji prokuratorskiej na zatrzymanie przed podjęciem decyzji o poszukiwaniu osób* (AUOP, akta normatywne). Uchylone 3 stycznia 1958 r. (Dz.U. MSW z 1958 r., nr 1, poz. 1).
29. Zarządzenie nr 071 MBP z 19 listopada 1954 r. *W sprawie niedozwolonych praktyk w pracy śledczej oficerów śledczych MBP* (AUOP, akta normatywne). Uchylone 10 maja 1955 r. (AUOP, akta normatywne).
30. Rozkaz nr 026 przewodniczącego Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego z 10 maja 1955 r. dotyczący pracy śledczej (AUOP, akta normatywne), uzupełniony 27 października 1955 r. Uchylony 4 maja 1959 r. (AUOP, akta normatywne).

Krata z celi więziennej w areszcie śledczym w Gdańsku (fot. Bogdan Józef Kowalewski)